

Henning Bergenholtz & Christina Bøgelund

Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog?

There is much uncertainty and confusion as to the real differences between prescriptive and descriptive dictionaries. In general, the majority of existing accounts can be summed up to this: Descriptive relates to the empirical basis; accordance between the empirical data and the dictionary is required. Prescriptive relates to the genuine purpose of the dictionary; the dictionary is meant to help with problems concerning text production and will thus affect usage. This asymmetrical understanding would imply prescriptive and descriptive in practise being false contrasts. Here, we suggest a more consistent terminology which allows for both the function of the dictionary and the relation of the dictionary to the empirical basis.

1. Om forskelle mellem præskriptive og deskriptive ordbøger

Den første del af bidragets titel er en indirekte henvisning til det paradoks, som Wiegand (1986) mener at have påvist: En deskriptiv ordbogs angivelser har en præskriptiv virkning på brugerne. Dette paradoks er terminologisk forvirrende, men det indeholder kernen af en grundlæggende relation mellem ordbogen og ordbogsbrugeren: Enhver ordbog, der konsulteres som hjælpeværktøj i en sproglig tvivlssituation, har en sprogbrugspåvirkende funktion. Hvis en potentiel ordbogsbruger ikke ønskede at få hjælp, dvs. ikke ønskede at blive påvirket, ville han eller hun ikke bruge ordbogen i en tvivlssituation. Ordbogen bliver valgt som autoritet og får status som orakel. Ordbogen påvirker derfor sprogbrugen. Set i dette lys er der tilsyneladende ingen forskel mellem en præskriptiv og en deskriptiv ordbog, når den bruges som tekstproduktionsordbog. Hvis det virkelig forholdt sig sådan, ville diskussionen om forskelle mellem disse ordbogstyper miste sin leksikografiske relevans. Derfor bør man måske begynde med et andet spørgsmål, som ikke stilles i bidragets titel: Hvor deskriptiv skal en deskriptiv ordbog være for at kunne kaldes deskriptiv? Hvis vi antager, at vi i følgende tilfælde ikke har at gøre med en tilfældig ufuldstændighed i samtlige moderne danske ordbøger, må man mene, at ingen danske ordbøger er deskriptive, idet verbet *sive* i alle nyere danske ordbøger har følgende fleksionsangivelse:

Ordb.art. (1)
sive <-r, -de, -t>

Kun i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) tilføjes, at yderligere fleksionsmuligheder for *sive* i præteritum og perfektum participium også findes, nemlig *sev* og *sevet*, men at disse er sjældne i rigssproget. Hvis

man søger på nettet med søgemaskinen Google, finder man følgende antal belæg med de to sæt variationer (søgning 24.1.2002):

sivede 502 belæg, fx:

- En ubeskrivelig dejlig duftblanding af tørverøg og nylavet kaffe **sivede** ind fra køkkenet.

sev ca. 50 belæg (ca., fordi optælling måtte foregå manuelt pga. brug af samme bogstavrækkefølge til andre sammenhænge), fx:

- Mor puttede piller i min mad og vaskede mig hver dag fordi der stadig **sev** pus og klistret væske ud af mit byldeår.
- Sivende kurser... Obligationsmarkedet lagde torsdag ud på et højere niveau, men **sev** derefter dagen igennem, hjulpet af svage amerikanske nøgletal.

sivet ca. 150 belæg (ca. pga. manuel optælling, sml. singularis bestemt af substantivet *siv*), fx:

- "Ordinary World" var ikke et mirakel-hit efter mange års fravær. Er det **sivet** ind? Godt.

sevet 77 belæg, fx:

- Vandet er formentlig **sevet** op fra undergrunden.
- ... men tror I den er **sevet** ind hos de ansvarlige i de forskellige banker?

For verbet *sive* er angivelserne i Ordb.art. (1) entydigt de mest brugte i de undersøgte tekster. Når det drejer sig om participiet, er en anden fleksion slet ikke sjælden, idet *sevet* forekommer i 33% af samtlige eksempler for perfektum participium af verbet *sive*. De fundne eksempler med denne fleksionsvariant er heller ikke omgangssproglige, men findes i sådanne tekster, som uden tvivl vil kunne betegnes som "gode tekster", og som kan tilordnes det, som ODS forstår ved rigssprog. Hvad angår præteritum for *sive* findes der derimod en klar overvægt af ordbøgernes angivne fleksion *sivede* (91%) mod den ikke anførte form *sev* (9%). Hvis en ordbogsbruger (i dette tilfælde Lise, som er gymnasielærer) slår op i en af de nyere danske ordbøger, fordi hun

- (1) både har hørt og læst *sivet* og *sevet*, men kommer i tvivl om, hvilken form, hun skal vælge i et brev til forældrene om følgerne af vandskader på gymnasiet, eller
- (2) retter stile, og ser, at en elev har skrevet *vandet er sevet ned i undergrunden* og ikke er sikker på, om det er tilladt at skrive *sevet*

så vil hun i situation (1) vælge *sivet* og i (2) vælge at anse brug af *sevet* som en fejl og rette til *sivet*.

I en lignende situation er Lise usikker på pluralisformen for *hooligan*. En elev har brugt pluralisformen *hooligans*, som for Lise lyder rigtig, men hun er ikke helt sikker på sin intuitive bedømmelse. Hun søger hjælp i RETSKRIVNINGSORDBOGEN og NUDANSK ORDBOG, og for en sikkerheds skyld slår hun også op under *roligan* og *happening*:

Ordb.art. (2–4)

hooligan <-en, -er, -erne>

roligan <-en, -er, -erne>

happening <-en, -er/-s, -erne/-ene>

Heraf kan Lise se, at pluralisformer med *-s* godtages af de to nævnte ordbøger ved *happening*, men ikke ved *hooligan* og *roligan*. Hun retter derfor *hooligans* til *hooliganer*. Når vi ser på den almindelige sprogbrug på nettet for *hooligan*, *roligan* og *happening*, kan vi let se, hvorfor eleven har lavet en ”fejl” ved dannelse af pluralis for *hooligan*: Denne fejl findes i 99,97% af alle belæg. Det må derudover bemærkes, at selv om *happening* behandles anderledes end *hooligan* og *roligan* i de undersøgte ordbøger, er valg af fleksionsvariant for pluralisdannelse statistisk set identisk for alle tre substantiver, dvs. en helt entydig præference for allomorfen *-s*:

variant	Google
hooliganer	3
hooligans	1030
roliganer	10
roligans	618
happeninger	13
happenings	1360

Ingen af de nævnte ordbøger beskriver den totale sprogbrug i forbindelse med pluralisdannelse af de tre substantiver. Ud fra en intuitiv forståelse af udtrykket *deskriptiv* som beskrivende vil man derfor på baggrund af disse ordbogsartikler ikke kunne betegne ordbøgerne som deskriptive. Man kunne ellers forvente, at NUDANSK ORDBOG ville være deskriptiv, når man ser på citater fra omslaget: ”afspejler hvordan dansk tales og skrives i dag”, ”medtager uautoriserede stavemåder”, ”autentiske og aktuelle brugseksempler”. Man kan så sige, at NUDANSK ORDBOG i disse tilfælde ikke lever op til den citerede målsætning. Derimod kan en sådan indvending ikke på lignende vis rettes mod RETSKRIVNINGSORDBOGEN, som ud fra en ligeledes intuitiv forståelse må være præskriptiv, dvs. foreskrivende, idet der i forordet henvises til, at ordbogen skal følges af det ”officielle Danmark”. Ordbogen bringer angivelser om pluralisdannelse. At disse angivelser så ikke stemmer overens med sprogbrugen, er måske ikke en relevant indvending mod en præskriptiv ordbog. Men man må også overveje, om der er grænser for, i hvor høj grad en præskriptiv ordbog kan eller bør afvige fra sprogbrugen. Denne problemstilling er del af bidragets titel: Hvor deskriptiv vil en præskriptiv ordbog være nødt til at være? For at kunne svare på dette spørgsmål og også på, om de to nævnte ordbøger virkelig kan kaldes deskriptive hhv. præskriptive, kræves en nøjagtigere bestemmelse af disse termer.

2. Deskriptiv, præskriptiv, normativ, proskriptiv

For en kritisk gennemgang af definitioner af disse termer i lingvistiske og leksikografiske ordbøger vil vi henvise til Bergenholtz (1998a, 1998b, 2001a, 2001b). Grundtankerne vil vi dog kort skitsere her. Det skal

tilføjes, at der for denne leksikografiske sammenhæng antages synonymi mellem *præskriptiv* og *normativ*. Derudover vil der blive brugt termen *proskription*, som ikke findes i de undersøgte ordbøger.

Hvis man ser bort fra direkte forkerte fremstillinger, se Bergenholtz (2001a, 507–509), er der to grundlæggende forhold, der gør sig gældende i lingvistiske og leksikografiske ordbøger ved deres definitioner af *præskription* og *deskription*. Det drejer sig for det første om de leksikografiske angivelsers relation til den empiriske basis, for det andet om ordbogens genuine formål, dvs. ordbogens funktion ved de tekstrelaterede funktioner reception, produktion og oversættelse eller ved rent vidensrelaterede funktioner uafhængigt af problemer med konkrete tekster. Nogle fremstillinger lægger vægt på det ene aspekt, andre på det andet. Der tegner sig følgende billede: I en præskriptiv ordbog får brugeren at vide, hvordan han skal skrive eller tale (BURKHANOV 1998, GLÜCK 1993, HARTMANN/JAMES 1998, NLO 1997). En lingvistisk ordbog går endda så vidt, at enhver regel, som kan gælde som tekstproduktionsregel, kaldes en præskriptiv regel (HEUPEL 1975). Med et sådant udgangspunkt ville alle monolingvale ordbøger med funktionen hjælp til **tekstproduktion** og også alle bilingvale ordbøger med funktionen **oversættelse** være at betragte som præskriptive ordbøger, hvilket næppe svarer til den gængse forståelse af *præskriptiv ordbog*. Hverken oversættelse eller andre ordbogsfunktioner nævnes i foreliggende leksikografiske definitioner af deskription, hvorimod relation til sprogbrugen, dvs. valg af empirisk basis her er det centrale punkt. De empiriske data skal i en deskriptiv ordbog gengives nøjagtigt (NLO 1997, HARTMANN/JAMES 1998). Som empirisk basis nævnes kun tekster hhv. belæg fra tekster og foreliggende litteratur (både ordbøger og videnskabelige afhandlinger), men fx slet ikke sproglige surveys. Selv om en leksikografisk deskriptions relation til ordbogsfunktioner ikke eksplicit nævnes i nogen af de undersøgte lingvistiske eller leksikografiske ordbøger, kan man antage følgende: En nøjagtig beskrivelse af sprogvirkeligheden må have til hensigt at tjene som forbillede til efterligning ved ordbogsfunktionerne tekstproduktion og oversættelse. På lignende vis må man kunne antage følgende relation mellem en deskriptiv ordbog og tekstreception: Jo nøjagtigere en deskriptiv ordbog bliver, jo bedre vil den kunne hjælpe til at løse tekstreceptionsproblemer – måske også bedre end en præskriptiv ordbog, fordi en deskription i modsætning til en præskription i princippet medtager hele sprogbrugen og derfor ikke udelukker varianter.

Ved korrektur, som er en særlig form for reception med et element af produktion, gælder derfor, at man med en deskriptiv ordbog som udgangspunkt vil finde færre fejl og dermed foretage færre rettelser end med en præskriptiv ordbog.

Deskriptive ordbøger

Alle undersøgte håndbøger er enige i det udgangspunkt, vi også finder som leksikografisk definition i samtlige fremmedordbøger: *Deskriptiv* betyder beskrivende, i en deskriptiv ordbog svarer angivelserne til de leksikografiske data, i en præskriptiv ordbog er en sådan overensstemmelse ikke nødvendig (TRASK 1993, BURKHANOV 1998). Men der foreligger ikke enighed om, hvilke former for empirisk basis der skal medregnes. Her vil en større klarhed kunne opnås, hvis man tager udgangspunkt i den form for empirisk basis, som deskriptionen bygger på. Disse betegnes i det følgende som udgangspunkt for deskription (1), (2) osv. Alt efter brug af en, flere eller alle disse muligheder kan man skelne mellem forskellige grader af deskriptivitet (sml. BURKHANOV 1998):

- (1) introspektion
- (2) analyse af en sproglig survey, se hertil Bergenholtz/Jensen (2000) og Andersen/Bergenholtz (2001)
- (3) inddragelse af beskrivelser i foreliggende ordbøger, grammatikker, monografier, artikler osv., sml. hertil Bergenholtz (1994)
- (4) analyse af en række eksempler, som er tilfældigt udvalgt fra tilfældige tekster (svarende til fremgangsmåden ved alle ordbøger fra før computerens indtog)
- (5) analyse af et specielt sammensat tekstkorpus, sml. bidragene i *LexicoNordica* 3, 1996
- (6) analyse af sprogbrugen med tekster på det undersøgte sprog på alle tilgængelige hjemmesider på nettet.

En deskriptiv ordbog vil gengive analyser af den empiriske basis så nøjagtigt som muligt. Den har ikke til hensigt at påvirke sprogbrugen, så denne ændrer sig på en bestemt måde, den anbefaler heller ikke eksplicit brug af bestemte varianter i forhold til andre. Påvirkning sker dog i praksis alligevel i form af en gengivelse af sprogvirkeligheden, som i sin helhed får en funktion som forbillede til efterligning. Ud fra denne forudsætning kan man skelne mellem følgende typer af deskription: Under udeladelse af deskription (4), som ikke mere spiller en væsentlig rolle ved leksikografisk arbejde, skal ved en **fuldstændig deskription** forstås en kombination af deskription (1, 2, 3, 5 og 6). Ved en **delvis deskription** vil der gøres brug af en eller flere af deldeskriptionerne (1, 2, 3, 5 og 6), men ikke af dem alle. Det må her tilføjes, at ”fuldstændig” ikke skal misforstås som fuldstændig i relation til hele sproget eller til al hidtidig og/eller fremtidig sprogbrug. Dette ville være absurd; man kunne ganske vist spørge samtlige dansktalende ved deskription (2), men man vil ikke kunne samle alle hidtidige og slet ikke fremtidige tekster ved deskription (5). Der menes fuldstændig i forhold til valg af samtlige former for empirisk basis. Den deskriptive nøjagtighed vil her helt og holdent være afhængig af fremgangsmåden ved de enkelte metoder, fx ved sammensætning og størrelse af korpus (deskription 5) eller udvalg af respondenter og udformning af spørgsmål (deskription 2). Alt efter, om der i en ordbogs omtekst oplyses om valg og brug af empirisk basis, eller om sådanne oplysninger mangler, skelnes mellem en **åben deskription** og en **skjult deskription**. Ved en **stærk deskription** vil angivelserne for hver form af deskription bygge på en bred empirisk basis, fx for

deskription (2) ved en survey med en repræsentativ stikprøve eller for deskription (5) ved et eksemplarisk korpus (sml. Bungarten 1979). Tilsvarende vil en **svag deskription** være kendetegnet ved brug af en smal empirisk basis, fx en ikke-repræsentativ stikprøve for deskription (2) og et ikke-eksemplarisk korpus for deskription (4). En **stærkt deskriptiv ordbog** vil være forsynet med markeringer for hyppighed hhv. brugsomfang i forskellige sammenhænge, i en **svagt deskriptiv ordbog** vil resultaterne af den deskriptive undersøgelse gengives i artiklerne uden nogen klar form for angivelse af hyppighed eller brugsomfang. Også en stærk deskription kan siges at være mere eller mindre stærk, idet man kan vælge forskellige fremstillingsmuligheder med angivelse af antal belæg, procentangivelser eller markeringer, se hertil Ordb.art (5–14). I en **eksplicit deskriptiv ordbog** vil alle resultater fra hver enkelt deldeskription, herunder også direkte fejl (ved deskription 4) eller ikke brugte eller ikke mere brugte sproglige fænomener (fra deskription 3) angives. Tilsvarende vil en **implicit deskriptiv ordbog** kun medtage sproglige fænomener, som fremgår af deskription (4, 5 og 6), dvs. uden medtagelse af ord, som ikke findes i de undersøgte tekster. Det vil fx sige, at man i en eksplicit deskriptiv ordbog vil kunne anføre, at *lak* kan være intetkøn, men ikke i en implicit deskriptiv ordbog, da denne brug ganske vist anføres i tidligere ordbøger og grammatikker, men ikke i de undersøgte tekster.

For at demonstrere rækkevidden af denne systematisering vil vi gengive resultaterne af to undersøgelser med en ikke fuldstændig deskription, der kun gør brug af deskription (2) og (6): For det første er der gennemført to sproglige surveys, den ene med 795 respondenter, den anden med 341 respondenter. De to surveys er blevet gennemført i november 2000 hhv. november 2001¹. For det andet er der i januar 2002 foretaget en undersøgelse af sprogbrugen i de internettekster, som søgemaskinen Google har tilgang til. Denne tekstundersøgelse sammenlignes i følgende spalte med resultatet af surveyen. Endelig anføres det, om en bestemt variant er godtaget af Dansk Sprognævn (DS):

	survey		Google		tilladt af DS
alleen	166	20,9%	1172	69,3%	+
alléen	594	74,7%	519	30,7%	+

¹ De to surveys er gennemført i forbindelse med projektet ”tvivlstilfælde i dansk” på Handelshøjskolen i Århus. Vi takker følgende studerende for deres medvirken og for, at de har stillet deres resultater til rådighed for denne artikel: Jan Lindgreen, Malene Kruse Mathiesen, Tiina Strauss, Susanne N. Halle, Diana Døsing, Henning Lauritsen, Madli Pesti, Maja Aaquist, Lotte Thue Pedersen, Jacob Jensen, Özlem Kaya, Heidi B. Helleskov, Katja Damkjær Nissen, Maiken Liff Andersen, Mette Nielsen, Lene Riggelsen, Susan Houmøller, Jeannette Tøndering Jensen, Lea Vendt Christensen, Mette Wang Kristensen, Mette Hansen, Ria-Sadu Kreitsman, Charlotte Ellemann, Christian Lauritsen, Mia N. Gregersen, Per Heide Petersen, Kamilla Skøtt Clausen, Lisa Hvid Carlsen, Hanne Jensen.

begge	28	3,5%			
ved ikke	7	0,9%			
grundliggende	249	31,3%	3.220	6,0%	+
grundlæggende	529	66,5%	50.200	94,0%	+
begge	7	0,9%			
ved ikke	6	0,8%			
vejledede	73	9,2%	41	9,9%	+
vejledte	710	89,3%	373	90,1%	+
begge	6	0,8%			
ved ikke	6	0,8%			
it	39	4,9%		ca. 8%	+
IT	745	93,7%	*376.000	ca. 92%	-
begge	8	1,0%			
ved ikke	4	0,5%			
pr	103	13,0%		ca. 6%	+
PR	680	85,5%	*343.000	ca. 94%	+
begge	5	0,6%			
ved ikke	1	0,1%			
pc	295	37,1%		ca. 22%	+
PC	464	58,4%	*238.000	ca. 78%	-
begge	33	4,2%			
ved ikke	5	0,6%			

webben	104	13,1%	*2780	ca. 39%	+
Webben	44	5,5%		ca. 11%	-
web'en	153	19,2%	*1400	ca. 18%	-
Web'en	130	16,4%		ca. 8%	-
webbet	91	11,4%	*773	ca. 10%	+
Webbet	38	4,8%		ca. 4%	-
web'et	146	18,4%	*559	ca. 5%	-
Web'et	74	9,3%		ca. 5%	-
alle	3	0,4%			
ved ikke	43	5,4%			
drog hjem,videre	309	91,4%	4102	99,8%	+
dragede hjem, videre	29	8,6%	10	0,2%	-
drog en slutning	172	50,9%	48	98,5%	+
dragede en slutning	166	49,1%	1	1,5%	-
bidrog	287	85,2%	6320	98,9%	+
bidragede	50	14,8%	71	1,1%	+
linie	231	68,0%	102.886	71,2%	-
linje	109	32,0%	41.572	28,8%	+
vanille	138	40,8%	2609	79,3%	-
vanilje	107	31,7%	381	11,6%	+
vanilie	93	27,5%	298	9,1%	-
ludder	56	16,6%	233	5,8%	+
luder	281	83,4%	3793	94,2%	+
postbuddet	96	28,2%	69	6,5%	+
postbudet	244	71,8%	1434	93,5%	-
frådse	217	66,2%	412	95,2%	-

fråse	111	33,8%	21	4,8%	+
kraftvarmeværk	284	85,0%	5495	98,3%	-
kraftvarme-værk	30	9,0%	90	1,6%	-
kraft-varmeværk	6	1,8%	2	0,04%	-
kraft-varme-værk	14	4,2%	6	0,1%	+

Angivelserne i spalten med resultaterne for internetsøgningerne er i nogle tilfælde angivet med en stjerne foran tallet, fx ved *it* og *IT*. Det betyder, at det samlede antal for begge skrivemåder er angivet, da søgemaskinen ikke kan skelne mellem store og små bogstaver. I den derpå følgende spalte bygger den procentvise angivelse af forholdet mellem varianterne derfor ikke på nøjagtige tællinger, men på et gennemsyn af de første par hundrede eksempler med hver af variantparrene.

Alle resultaterne er spændende, særligt påfaldende er dog angivelserne for *dragede/drog (en slutning)* ctr. *bidragede/bidrog* og *ludder/ludder* ctr. *postbuddet/postbudet*. De rent deskriptive resultater med fx samme værdier for *dragede (en slutning)* og *bidragede* modsvares ikke af samme bedømmelse i RETSKRIVNINGSORDBOGEN, som det ses af sidste spalte. Derudover er resultaterne fra den sproglige survey påfaldende på flere punkter. På den ene side svarer surveyens resultater i flere tilfælde helt til internetundersøgelsen, mens de i andre tilfælde er helt forskellige. Men i et tilfælde er forskellen mellem surveyen og tekstundersøgelsen meget stor (*dragede en slutning*). Her kan forklaringen være, at rækkefølgen af spørgsmålene til de to forskellige brugs-sammenhænge med *drage* indirekte har opfordret respondenterne til at angive en tilordning af den ene ordform til én brug og af den anden ordform til en anden brug. Sådanne overvejelser kan spille en rolle for interpretationen af data, før de bliver inddraget i en deskription. Endelig kan der peges på resultaterne for kortordene *it/IT*, *pc/PC*, *pr/PR*, hvor både respondenterne og sprogbrugen viser en klar præference for varianten med store bogstaver.

En stærk deskription svarende til en kombination af deskription (2, 3, 6) (Ordb.art. 5–13) hhv. en svag deskription (Ordb.art. 14–16) vil kunne føre til følgende ordbogsartikler:

Ordb.art. (5–13)

vejlede verb <-r, vejlede (710 belæg, 373 informanter) eller -de (73 belæg og 41 informanter), ...>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejlede (89%) eller -de (11%); således også informanterne (90% hhv. 10%), ... >

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejlede (hyppig) eller -de (sjælden), vejlede (hyppig) eller -t (sjælden); de fleste informanter foretrækker ligeledes vejlede og vejlede>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde er hyppigst (5.495 belæg) mod 90 for kraftvarme-værk, 2 for kraft-varmeværk, 6 for kraft-varme-værk, tilsvarende vælger informanterne med 284 for kraftvarmeværk mod 30 hhv. 6 og 14 informanter. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

kraftvarme-værk -> kraftvarmeværk

kraft-varmeværk -> kraftvarmeværk

kraft-varme-værk -> kraftvarmeværk

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde er hyppigst (98%) mod mellem 2% og 0.04% for kraftvarme-værk, kraft-varmeværk og kraft-varme-værk, således vælger også informanterne med 85% for kraftvarmeværk mod 9% for kraftvarme-værk, 2% for kraft-varmeværk og 4% for kraft-varme-værk. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde bruges hyppigst og foretrækkes også af informanterne, hvorimod andre skrivemåder med en bindestreg: kraft-varmeværk og kraftvarme-værk er sjældne og kun vælges af få informanter. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

Ordb.art. (14–16)

vejlede verb <-r, vejlede/-de, vejledt/-t>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejlede/-de, vejledt/-t>

kraftvarmeværk el. **kraft-varmeværk** el.

kraftvarme-værk el. **kraft-varme-værk** subst <et; -et, -er, -erne>

Hvis vi vender tilbage til vores ordbogsbruger, gymnasielæreren Lise, vil hun i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion ud fra de stærkt deskriptive ordbogsartikler sandsynligvis vælge varianterne *vejlede* og *kraftvarmeværk*, da hun gerne vil følge den mest udbredte sprogbrug. Ved de svagt deskriptive ordbøger (Ordb.art. (14–16)) vil hun til gengæld ikke få nogen klar hjælp, da ordbøgerne blot bekræfter hendes antagelse uden nogen form for oplysning, som kunne hjælpe hende til at vælge den ene eller den anden variant. I brugersituationen med korrektur af elevers stile vil hun ud fra alle de anførte ordbogsartikler fra deskriptive ordbøger læse let henover både *vejlede* og *vejlede*, men måtte ud fra Ordb.art. (12 og 13) rette *kraftvarmeværk* pga. Dansk Sprognævns mærkelige normering. Hun vil dog ikke tælle denne fejl med ved karaktergivningen, da hun kan se, at eleven har skrevet helt svarende til den gængse sprogbrug. Ved Ordb.art. (16) vil Lise fra en svagt deskriptiv ordbog godtage alle nævnte skrivemåder. Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil de stærkt deskriptive artikler være mest informative, særligt Ordb.art. (5) og (8).

Præskriptive ordbøger

I nordisk sammenhæng findes der i en stor del af den leksikografiske litteratur ganske vist en præference for en deskriptiv fremgangsmåde, men man træffer ikke – eller i hvert fald yderst sjældent – rendyrkede tilhængere af 60ernes leave-your-language-alone-holdning. Imidlertid findes den holdning stadig andre steder i verden, særligt i USA:

It is not the function of a dictionary-maker to tell you how to speak, any more than it is the function of the mapmaker to move rivers or rearrange mountains or fill in lakes. (Urdang 2000, 37)

Derimod er man ikke bare i Norden, men også i USA og andre steder i verden principielt enige om, at *præskriptiv* betyder foreskrivende, og at angivelserne i en præskriptiv ordbog ikke nødvendigvis svarer til sprogbrogen. Derudover hersker der stor uklarhed om forskellen til en deskriptiv ordbog. Det siges, at en præskriptiv ordbog intenderer at påvirke en ordbogsbrugers sprogbrug (NLO), men det gør en deskriptiv ordbog i praksis også. Enhver ordbog, også den deskriptive, besidder en autoritet, som påvirker sprogbrogen (Wiegand 1986, HARTMANN/JAMES 1998). En sådan påvirkning ønskes i de fleste tilfælde af brugeren, når der foreligger et tekstproduktionsproblem. Brugeren vil fx vide, om det er bedst at vælge den ene eller den anden ortografiske eller morfologiske variant. Her så vi, at svagt deskriptive ordbøger (Ordb.art. 14–16) var mindre hjælpsomme, når de angiver flere varianter uden at foretrække en bestemt. Sådan set kan en præskriptiv ordbog være et værktøj, som hurtigere fører til svar, da præskriptive ordbøger er kendetegnet ved ikke at tillade alle varianter eller ved delvis at anføre angivelser, som adskiller sig fra hidtidig sprogbrug. Der findes eksempler på præskriptive ordbøger, der fuldstændigt afviger fra hidtidig sprogbrug, fx nogle af de såkaldte fortyskningsordbøger, se Kirkness (1990:1172–1174), men en sådan ordbog vil have ringe chancer for at kunne påvirke sprogbrogen, når næsten alt bliver ændret i forhold til hidtidig sprogbrug. De fleste præskriptive ordbøger vil i de fleste ordbogsartikler gengive sprogvirkeligheden på lignende vis som en svagt deskriptiv ordbog; Hjorth (2001:140) kalder en sådan fremgangsmåde i en præskriptiv ordbog for åben normering. Eksemplerne i Ordb.art. (15–16) fra en deskriptiv ordbog vil derfor også kunne findes i en præskriptiv ordbog. Dette betyder dog ikke, at det giver mening at sige, at en præskriptiv ordbog nogle steder er deskriptiv og andre steder præskriptiv, for principielt vil brugeren aldrig kunne vide, om en konkret artikel nu svarer til sprogbrogen eller ej. En præskriptiv ordbog har til hensigt at påvirke sprogbrogen, så den i visse tilfælde ændrer sig i forhold til hidtidig sprogbrug. I en præskriptiv ordbog vil man derfor finde et større eller mindre antal artikler, som kan karakteriseres på følgende måde:

- (1) en bestemt sproglig variant bliver eksplicit forbudt

- (2) en eller flere sproglige varianter bliver eksplicit foreskrevet, alle andre ikke-nævnte varianter bliver herved forbudt
- (3) en bestemt sproglig variant bliver eksplicit foreskrevet, i modsætning til præskription (2) drejer det sig om et nyt ord, en ny skrivemåde, en ny udtale, en ny fleksion eller en neologisme, sml. Wiegand (1996)

Alt efter angivelser i omteksten til en bestemt ordbog skelnes normalt mellem en **åben** og en **skjult præskription**. Ved en åben præskription siges klart, at en bestemt ordbog har til hensigt at ville påvirke og ændre hidtidig sprogbrug, ved skjult præskription sker dette uden særlig fremhævnning i omteksten. I en **fuldstændig præskriptiv ordbog** vil der principielt ved alle angivelsestyper gøres brug af præskription (1), evt. også af (2) og (3). En **delvis præskriptiv ordbog** vil kun ved nogle af angivelsestyperne gøre brug af en eller flere af præskriptionsmulighederne, fx være præskriptiv ved ortografiske angivelser, proskriptiv ved fleksionsmorfologiske angivelser og deskriptiv ved andre angivelser. Man kunne også kalde det en delvis deskriptiv og delvis præskriptiv ordbog. I en **stærkt præskriptiv ordbog** findes ordbogsartikler med angivelser, der forbyder eller foreskriver en bestemt brugt variant eller indfører en ny variant, i klar modstrid til den hidtidige sprogbrug (Ordb.art. 18–19 og 21). I en **svagt præskriptiv ordbog** er diskrepansen til gældende sprogbrug noget mindre (Ordb.art. 17 og 20). Det skal medgives, at der her ikke foreligger nogen helt klar adskillelse. Opdelingen kunne derfor også ske i form af en graduering i fx: meget stærk præskription, stærk præskription, svag præskription og meget svag præskription. Vores opdeling har til formål at udskille ordbøger med ekstremt sprogændrende angivelser. Vi har derfor valgt en enkel todeling med en tilordning til en stærkt præskriptiv ordbog, hvis der foreligger mindst en artikel, hvor der fravælges en variant, som dækker mere end 95% af sprogbrugen. Hvis der i stedet vælges en grænse på 90% vil alle nedenstående ordbogsartikler (Ordb.art. 17–21) være stærkt præskriptive. Denne skelnen er uafhængig af følgende opdeling af præskriptive ordbøger, som går ud fra et andet aspekt: I en **eksplicit præskriptiv ordbog** bliver brugen af en variant eksplicit foreskrevet, andre bliver eksplicit forbudt (præskription 1 og 3). Om de foreskrevne eller forbudte varianter hidtil har været mere eller mindre hyppige, spiller ingen rolle (Ordb.art. 17–19). I en **implicit præskriptiv ordbog** bliver brugen af bestemte sproglige varianter alene ved deres angivelse eksplicit tilladt (præskription 2). Alle ikke angivne ortografiske, morfologiske, syntaktiske, fonologiske eller semantiske varianter bliver herved implicit forbudt (Ordb.art. 20–21):

Ordb.art. (17–19)

vejlede verb <-r, de, -t; ikke tilladt: vejledte, vejledt>

vejlede verb <-r, vejlod, vejledt; ikke tilladt: vejledte/
vejledede, vejledt/vejledet>

kraft-varme-værk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Andre skrivemåder med en eller helt uden bindestreger tillades ikke, fx ikke: **kraftvarmeværk, kraft-varme-værk, kraft-varmeværk**

Ordb.art. (20–21)

vejlede verb <-r, de, -t>

kraft-varme-værk subst <et; -et, -er, -erne>

Man kunne forbinde de to opdelinger og således sige, at fx Ordb.art. (21) er en ordbogsartikel i en implicit og stærkt præskriptiv ordbog, og at Ordb.art. (17) er en artikel i en eksplicit og svagt præskriptiv ordbog.

Lise, vores flittige ordbogsbruger, vil i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion i en præskriptiv ordbog med Ordb.art. (17 og 20) som udgangspunkt vælge *vejlede* og med Ordb.art. (18) *vejlod*, derudover vil hun ud fra både Ordb.art. (19 og 21) vælge at skrive *kraft-varmeværk*. I tilfældet med stilekorrektur vil hun ud fra Ordb.art. (17) rette *vejlede* til *vejlede*, således også ud fra Ordb.art. (20), her dog først efter at have tænkt ”hvad der ikke er tilladt, må være forbudt”. Ved Ordb.art. (18) vil hun rette både *vejlede* og *vejlede* til *vejlod*. Hvem der måtte mene, at ingen ordbog vil kunne finde på at angive helt eller næsten ubrugte ordformer, kan henvises til Ordb.art. (19 og 21), som fører til, at Lise må rette alle eksempler med *kraftvarmeværk* uden bindestreger til den næsten ubrugte skrivemåde med to bindestreger. Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil ingen af de præskriptive artikler ud over oplysningen om den officielle norm give ny viden om den virkelige sprogbrug.

Proskriptive ordbøger

En præskriptiv ordbog intenderer at påvirke sprogbrugen og har i flere tilfælde angivelser, som står i modstrid til sprogbrugen. En deskriptiv intenderer ikke at påvirke sprogbrugen (men gør det i praksis), men har principielt kun angivelser, som svarer til sprogbrugen. Ved en blanding af disse to principper drejer det sig om ordbøger, som intenderer at påvirke sprogbrugen, men som også intenderer at give oplysninger i overensstemmelse med sproget. Hvis en sådan ordbog ikke intenderer at forbyde nogen form for brug, men kun anbefaler en bestemt, kan man i stedet for tale om en selektiv deskriptiv fremgangsmåde. Den findes fx i SVENSK ORDBOK, hvor der ofte gives en første angivelse, efterfulgt af en angivelse indledt af ”äv.”. En sådan leksikografisk fremgangsmåde med en anbefaling af en variant kaldes proskription. En proskriptiv ordbog har således til hensigt at påvirke sprogbrugen, idet den anbefaler bestemte varianter, som allerede er de mest brugte. Der sker således en påvirkning, som bygger på en gengivelse af den typiske sprogvirkelighed, således at dette udvalg af sprogbrugen skal tjene som forbillede til efterligning. Ud fra denne forudsætning kan man – svarende til

opdelingen for deskription – skelne mellem følgende typer af proskription:

- (1) introspektion
- (2) analyse af en sproglig survey
- (3) inddragelse af beskrivelser i foreliggende ordbøger, grammatikker, monografier, artikler osv.
- (4) analyse af en række eksempler, som er tilfældigt udvalgt fra tilfældige tekster
- (5) analyse af et specielt sammensat tekstkorpus
- (6) analyse af sprogbrugen med tekster på det undersøgte sprog på alle tilgængelige hjemmesider på nettet.

Anderledes end ved deskription, hvor hvert enkelt tilfælde undersøges og beskrives hver for sig, vil der ved proskription tages højde for systematiske forhold. Hermed menes, at der ved alle fænomener af samme type anbefales samme varianttype, selv om den ved et af eksemplerne ikke svarer til den empiriske basis, fx ved angivelse af samme fleksion for alle substantiver med samme stamme. Ved en **fuldstændig proskription** forstås en kombination af proskription (1, 2, 3, 5 og 6), dog med den mulighed også at indrage proskription (4). Endvidere kan der svarende til beskrivelsen af deskriptive ordbøger skelnes mellem eksplicite ctr. implicite og svage ctr. stærke proskriptive ordbøger. Derudover vil det også være muligt at foretage en **delvis proskription**, som kun består af en eller en kombination af nogle af mulighederne. Der må endvidere skelnes mellem en præcis og en upræcis proskription. I en **præcis proskriptiv ordbog** anføres en og kun en af varianterne som den anbefalede, andre varianter nævnes, evt. forbundet med oplysninger om deres brugsområde eller hyppighed (Ordb.art. 22–23); Hjorth (2001:140) kalder denne leksikografiske praksis for en skjult normering. I en **upræcis proskriptiv ordbog** kan flere sideordnede varianter angives (Ordb.art. 26), derudover vil der ikke gives oplysning om andre varianter (Ordb.art. 24–25):

Ordb.art. (22–23)

vejlede verb <-r, vejledte, -t>

ANM Dansk Sprognævn godtager også vejledede, vejledt, disse bøjningsformer bruges dog sjældent.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Andre skrivemåder med bindestreg(er) forekommer også: kraft-varmeværk eller kraft-varme-værk. De kan ikke anbefales, de bruges næsten aldrig og fx ikke af fagfolk. Men Dansk Sprognævn godtager kun brug med to bindestreger: kraft-varme-værk.

Ordb.art. (24–26)

vejlede verb <-r, vejledte, -t>

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

vejlede verb <-r; vejledte, også -de; -t, også vejledt>

Lise, vores ordbogsbrugende gymnasielærer, vil i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion vælge varianterne *vejledede* og *kraftvarmeværk* ud fra angivelserne i en præcis proskriptiv ordbog (Ordb.art. 22–23).

Hun vil her i modsætning til Ordb.art. (26) ikke være i tvivl, da der kun anbefales en variant, men også ud fra Ordb.art. (26) vil Lise formentlig vælge den først angivne variant (da det er den først angivne). Ved brug af disse ordbogsartikler til korrektur af elevers stile vil hun ud fra Ordb.art. (22 og 26) godtage både *vejledte* og *vejlede*, men ud fra Ordb.art. (24) kun *vejledte* og derfor anse *vejlede* som en fejl. Ved Ordb.art. (23) vil Lise nok ikke rette *kraftvarmeværk* uden bindestreger, men måske lave en bølgestreg og diskutere Dansk Sprognævns mærkelige normering med klassen. Men hun ville ud fra Ordb.art. (25) rette eksempler med bindestreger som fx *kraft-varme-værk*. Alt i alt kan vi se, at Lise har størst fordel af en præcis proskriptiv ordbog ved tekstproduktion, hvorimod en upræcis proskriptiv ordbog her er mindre hjælpsom, da den ikke oplyser om andre varianter eller anfører dem uden klart råd om præference. Også som hjælpeværktøj ved korrektur er en præcis proskriptiv ordbog mere hjælpsom end en upræcis proskriptiv ordbog, som i praksis ikke adskiller sig meget fra en upræcis deskriptiv ordbog, sml. Ordb.art. (15). Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil de præcist proskriptive artikler være informative, dvs. Ordb.art. (22) og (23), der dog ikke er så informative som de deskriptive Ordb.art. (5) og (8).

Præskriptiv ordbog ctr. deskriptiv ordbog

Vi kan sammenfatte de hidtidige overvejelser på følgende måde (i den nederste række med angivelser til præskriptiv ordbog) betyder ”+ –”, at analysen af en empirisk basis kan have, men ikke nødvendigvis har fundet sted, hhv., at man nogle gange kan have overensstemmelse med den empiriske basis, men at der af og til er en klar forskel mellem angivelserne og de empiriske data:

	empirisk basis	overensstemmelse med empirisk basis	ønsker at påvirke sprogbrugen
deskriptiv ordbog	+	+	–
proskriptiv ordbog	+	+	+
præskriptiv ordbog	+ –	+ –	+

Man kan godt forsøge at beskrive en (del af en) bestemt ordbogsartikel som deskriptiv og en anden i samme ordbog som præskriptiv. I de mange tilfælde noget sådant er forsøgt, er det dog ikke overbevisende (fx i Bergenholtz 2001a). En artikel kunne beskrives som deskriptiv, en anden som præskriptiv, en tredje som proskriptiv. I sidste ende ville en sådan fremgangsmåde føre til en procentuel tilordning, så vi kunne få en ordbog, der var fx 85% deskriptiv, 10% proskriptiv og 5% præskriptiv. En sådan metodik ville føre til absurde leksikografiske bedømmelser – svarende til at undersøge ordbogsfunktioner ud fra forekomsten eller den

manglende forekomst af en bestemt angivelsesklasse i forskellige artikler i samme ordbog. Udgangspunktet for en tilordning både i relation til ordbogsfunktion og til den empiriske basis kan kun være ordbogens genuine formål relateret til den brugte leksikografiske metodik, som leksikografen eksplicit har beskrevet i forordet. Hvis noget sådant ikke siges i omteksten, vil man kunne antage, at en bestemt ordbog er deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv. Man vil så kunne fastslå, om en sådan antagelse hhv. oplysningen i ordbogens omtækt holder. Det gør den fx ikke for Ordb.art. (22), som er taget fra DANSKORDBOGEN, der ifølge ordbogens omtækt betegnes som en proskriptiv ordbog. Ordbogsartiklen er ikke en korrekt proskriptiv artikel, da angivelsen ikke svarer til de undersøgte empiriske data. I en anden proskriptiv ordbog (DEN DANSKE NETORDBOG) har en mere korrekt proskriptiv artikel fået følgende anbefalede variant:

Ordb.art. (27)

vejlede verb <-r, vejlede, vejledt>

ANM Dansk Sprognævn godtager også vejlede,
vejledet.

På lignende vis vil man i en given ordbog ud fra ordbogens egen selvforståelse kunne kritisere konkrete artikler for ikke at leve op til relevante krav til en deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv ordbog. Man vil derfor fx kunne sige, at en bestemt deskriptiv ordbog har deskriptivt unøjagtige eller forkerte oplysninger. Men det giver ingen mening at sige, at denne deskriptive ordbog derfor visse steder er præskriptiv. Noget større mening giver det at sige, at en bestemt artikel i en præskriptiv ordbog er deskriptiv eller ej, alt efter om den genspejler den hidtidige sprogbrug eller er forskellig fra den. Dette kan dog kun gøres med udgangspunkt i en empirisk undersøgelse, hvilket normalt vil finde sted i en ordbogskritik. Set ud fra et brugersynspunkt er en sådan bedømmelse irrelevant, da en normal ordbogsbruger forudsætter sin ordbogs autoritet og netop derfor bruger ordbogen som orakel.

De enkelte ordbogstyper i relation til deres deskriptivitet, proskriptivitet eller præskriptivitet relaterer sig dels til ordbogens empiriske basis dels til ordbogens funktioner. Fremstillingen kan sammenfattes på følgende måde:

empirisk basis	åben/skjult
	fuldstændig/delvis
	svag/stærk
ordbogsfunktioner	åben/skjult
	eksplicit/implicit
	præcis/upræcis

åben = oplysning i omteksten, om en ordbog har til hensigt at ændre på hidtidig sprogbrug eller ej, og/eller om en ordbogs oplysninger gengiver sprogbrugen eller ej

skjult = ingen oplysning i omteksten, om en ordbog har til hensigt at ændre på hidtidig sprogbrug eller ej, eller om en ordbogs oplysninger gengiver sprogbrugen eller ej

fuldstændig = brug af alle empiriske metoder ved deskription og proskription eller alle angivne metodiske muligheder ved præskription

delvis = kun brug af nogle empiriske metoder ved deskription og proskription eller af nogle af de angivne metodiske muligheder ved præskription

svag = mindre omfattende empirisk basis med eller uden nøjagtige angivelser af hyppighed eller brugsomfang (for deskription og proskription), med nogle forskelle mellem sprogbrugen og de valgte angivelser (for præskription)

stærk = omfattende empirisk basis med mere eller mindre nøjagtige angivelser af hyppighed eller brugsomfang (for deskription og proskription), med store forskelle mellem sprogbrugen og de valgte angivelser (for præskription)

eksplicit = med angivelse af relevante ord, former og betydninger, også ikke mere brugte, ikke anbefalede eller ikke-tilladte

implicit = uden angivelse af ikke mere brugte, ikke anbefalede eller ikke-tilladte ord, former og betydninger

præcis = med nøjagtig anbefaling til valg af en bestemt variant

upræcis = ikke altid nøjagtig anbefaling til valg af en af flere varianter

En mere nøjagtig analyse af de ordbogsfunktioner, som vil føre til et bestemt leksikografisk valg med en deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv ordbog til følge, kan her ikke fremføres. Der kan dog henvises til de konstruerede eksempler med Lise som flittig ordbogsbruger. Vigtigt er i første omgang hovedtesen med en skelnen mellem forskellige typer af deskriptive, præskriptive og proskriptive ordbøger. Generelt vil stærkt deskriptive ordbøger tendere til at blive videnskabelige ordbøger særligt egnet til vidensrelaterede, dvs. ikke-tekstrelaterede ordbogsfunktioner og til den tekstrelaterede ordbogsfunktion reception. Proskriptive ordbøger er særligt egnede til alle former for tekstproduktion, hertil kan også regnes oversættelse. Præskriptive ordbøger kan være fordelagtige ved tekstproduktion i fagsproglige sammenhænge, derudover er de et vigtigt instrument for både national og international sprogpolitik. Principielt anser vi ved den nationale sprogpolitik en proskriptiv fremgangsmåde for mere fordelagtig end en præskriptiv, især hvis denne i for høj grad fjerner sig fra hidtidig sprogbrug. Det mener vi, at den danske officielle ordbog har gjort i sin sidste udgave. Derudover mener vi, at RETSKRIVNINGSORDBOGENS ændringer i sidste udgave strider mod den danske sproglov.

3. Den danske sproglov og den nye danske officielle retskrivningsordbog

I Danmark har vi haft et godt udgangspunkt for udarbejdelsen af en officiel dansk præskriptiv ordbog, idet vi først fik en sproglov, hvorefter det leksikografiske arbejde blev gennemført. Denne rækkefølge havde man ikke i Tyskland, hvor den nye retskrivningsreform har ført til en stor lidenskabelig diskussion, som endnu ikke er slut. Heroverfor kan vi i Danmark se, at der efter fremkomsten af den første danske officielle

ordbog efter vedtagelsen af sprogloven stort set ikke er kommet nogle ramaskrig svarende til firsernes majonæsekrig. Udgangspunktet i Danmark er derudover fordelagtigt, idet man her i modsætning til Tyskland med informationstunge retskrivningsordbøger har tradition for ”rigtige” retskrivningsordbøger, sml. Bergenholtz (1991). Vi kan også se, at en række afgørelser i Tyskland er svære at gennemskue for både almindelige sprogbrugere og for lingvister. Et af følgende ord er skrevet forkert efter den nye tyske retskrivning, men hvilket: *katastrofal*, *katastrophal*, *lexikographisch*, *lexikografisch*? Ved næsten alle fremmedord, der tidligere blev skrevet med *ph* og udtalt som et *f*, må man i dag frit vælge mellem skrivemåde med *f* eller *ph*, men dette gælder ikke for *katastrofal*, som ikke er tilladt. I modsætning hertil har den danske sproglov med dertil hørende bekendtgørelse af 14. maj 1997, som trådte i kraft den 1. august 1997, givet ret klare retningslinjer for sprognævnets arbejde.

De grundlæggende principper for Dansk Sprognævns arbejde, som er fastlagt i ovennævnte bekendtgørelse, er traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. Traditionsprincippet indebærer, at der som hovedregel ikke må laves om på retskrivningen, heller ikke, når skrivemåden adskiller sig meget fra udtalen, sml. *de*, *det* og *havde*. Traditionsprincippet medfører derudover en mulighed for en fordanskning af fremmedord, så de svarer til dansk tradition, sml. *metode*, *korrekt*, *krebnet* (Hansen 2001). Sprogbrugsprincippet vil i de fleste tilfælde helt svare til traditionsprincippet, men dette kan brydes, hvis et stort flertal af gode og sikre sprogbrugere i deres skriftsprog ikke mere følger traditionen, jf. bekendtgørelsens § 1, stk. 4. Man skal her lægge mærke til, at bekendtgørelsen tager udgangspunkt i den skriftlige sprogbrug, ikke i udtalen. Det er dog udtaleargumenter, som er ledetråden i de fleste af de ændringer, som er sket mellem anden og tredje udgave af Retskrivningsordbogen (Jervelund 2001, Schack 2001). Vi har svært ved at se, at disse ændringer er dækket af loven. Eller sagt på en anden måde, Dansk Sprognævn er gået langt videre, end loven tillader. Det er ikke blot lovstridigt, men også uhensigtsmæssigt, da de mange ændringer i hurtig takt (fem år siden sidste udgave med mange ændringer) fører til en stor sprogbrugsusikkerhed.

Det kan også være, at Dansk Sprognævn helt og holdent har holdt sig til loven, idet de kun har foretaget ret få ændringer i selve ortografien. De fleste ændringer er af fleksionsmorfologisk art, som man muligvis slet ikke behøver at følge, da ordbogen mht. fleksion kun udgør den officielle rettesnor. Flexion, bøjning eller andre synonyme udtryk nævnes nemlig ikke i loven:

Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug. (§ 1, stk. 4)

Man kunne, hvis man vælger at fortolke ”ordformer” som valg af fleksionsmorfem, tale om forskellige ordformer ved fordobling eller ikke-fordobling af konsonanter efter en kort vokal (sml. *punktumer* eller *punk-*

tummer), men der er også gode argumenter for at antage allomorfi mellem *-er* og *-mer* for 'flertal', dvs. fleksionsmorfologiske regulariteter, som ikke nævnes i loven eller i bekendtgørelsen. Heller ikke Dansk Sprognævn ser ordformer som fleksionsmorfologisk betingede varianter, men som rent ortografiske varianter, sml. hertil følgende eksempler på "ændrede ordformer" i Schack (2001): "adhærence el. adhærens". I alle tilfælde drejer det sig ikke om ortografi ved valg mellem *sev* og *sivede*. Et "officielt" påbud eller forbud kan her ikke være dækket af loven. For sådanne fleksionsmorfologiske varianter foretager Dansk Sprognævn en fastlæggelse uden det tilstrækkelige lovgrundlag, dvs. i deres egenskab af lingvister. Her taler de ganske vist med særlig vægt på grund af deres status som retskrivningsnormerende, men Sprognævnet er i virkeligheden "kun" normale lingvister og leksikografer, der har medvirket ved udarbejdelsen af en ordbog.

Efter denne kritik må det dog siges, at en række ændringer i RO³ er fordelagtige. De svarer nogenlunde til sprogbrugsprincippet, sml. hertil følgende eksempler med hyppighedsangivelser af forekomster ved søgning på nettet med søgemaskinen Google. Der angives desuden, om den enkelte skrivemåde er tilladt eller ej i RETSKRIVNINGSORDBOGENS to sidste udgaver (= RO² og RO³):

variant	Google	RO ²	RO ³	variant	Google	RO ²	RO ³
cognac	7440	+	+	konjak	90	+	-
creme	23.100	+	+	krem	139	+	-
kokkeelev	430	+	+	kokelev	6	+	-
vermouth	722	+	+	vermut	38	+	-
shampoo	4186	+	+	shampo	318	+	-
bluff	700	+	+	bluf	113	-	+
søreme	941	+	+	sørme	2800	-	+

Hvis man vælger at udarbejde en præskriptiv ordbog vil vi dog i modsætning til praksis i RETSKRIVNINGSORDBOGEN foreslå en praksis, som ikke blot har en præskription svarende til præskription (2), men som i stedet følger præskription (1) og også eksplicit siger, at en bestemt skrivemåde ikke er tilladt, dvs. ikke som RETSKRIVNINGSORDBOGEN i Ordb.art.(28), men i stedet for som i (29–30):

Ordb.art. (28–30))

vermouth sb., -en, -er.

vermut subst <en; -en, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde tillades ikke, kun → vermouth.

vermouth subst <en; -en, -er, -erne>

ANM Kun denne skrivemåde tillades, dvs. ikke vermut.

Endnu mere problematisk anser vi den implicit præskriptive fremgangsmåde for at være, når den er i klar modstrid med sprogbrugen, dvs. sprogbrugsprincippet. Det gælder ikke blot for Ordb.art. (3–4) med *hooligan* og *roligan*, men også for følgende:

variant	Google	RO ²	RO ³
champignons	844	–	–
champignoner	1130	+	+
cigarillos	215	–	–
cigarilloer	0	+	+

Her må tilføjes, at RETSKRIVNINGSORDBOGEN ikke principielt udelukker pluralis med -s; men også her er den ”danske” bøjning ikke den mest brugte variant:

variant	Google	RO ²	RO ³
housecoats	33	+	+
housecoater	1	+	+

Det skal medgives, at Dansk Sprognævn kan have en empirisk basis, som har givet helt andre resultater end undersøgelserne af internettets hjemmesider. Alligevel stiller vi os tvivlende over for muligheden af, at deres tilfældigt indsamlede belæg eller deres korpusundersøgelser kan opvise en stor mængde af eksempler med pluralisformerne *housecoater* og *cigarilloer*. Det er i alle tilfælde svært at forstå, at medarbejdere på Dansk Sprognævn har betegnet RETSKRIVNINGSORDBOGEN som en deskriptiv ordbog. Det er uden tvivl en ordbog med flere stærkt præskriptive artikler, se især eksemplet med pluralisangivelser til *cigarillo*. RETSKRIVNINGSORDBOGEN burde være udarbejdet som en svagt præskriptiv ordbog (eller en proskriptiv ordbog), hvis den virkelig gik ud fra sprogbrugsprincippet eller traditionsprincippet – som forudset i loven.

Men også ved flere af RETSKRIVNINGSORDBOGENS præskriptive artikler kan man ikke andet end undre sig over ændringer fra 2. til 3. udgave, som hverken kan begrundes med sprogbrugsprincippet eller traditionsprincippet. Også fagfolk bruger hyppigst den nu ikke mere tilladte variant:

variant	Google	RO ²	RO ³
anabolisk	587	+	–
anabolsk	543	+	+
anabol	515	+	+

Ved mulig konsonantfordobling efter kort vokal havde anden udgave af RETSKRIVNINGSORDBOGEN stort set altid frit valg mellem de to muligheder (Ordb.art. 31), i den tredje udgave er der i de fleste tilfælde ingen variation (Ordb.art. 32):

Ordb.art. (31–32)

punktum sb. -(m)et, -(mer).

punktum sb. -met, -mer.

Hertil siger Schack (2001): ”Til gengæld er det vel for de fleste meget naturligt at skrive fx *atlasset* og *punktummer* i stedet for *atlas* og *punktumer*. Det tyder vores undersøgelser i hvert fald på.” Denne række af forsigtighedsudtryk er for *punktum* og *atlas* overflødige. Sådan er sprogbrogen virkelig:

variant	Google	RO ²	RO ³
atlas, atlas(er)	38	+	–
atlasset, atlasser(ne)	162	+	+
punktum, punktumer(ne)	64	+	–
punktummet, punktummer(ne)	1291	+	+

Men i mange andre enkelttilfælde vælger sprogbrogen (på internettets hjemmesider) som oftest ikke nogen konsonantfordobling efter kort vokal. Det falder netop ikke det store flertal af sprogbrogerne naturligt at skrive *modemmet*, *patossen*, *rekviemmet* (i sidste tilfælde bruger fagfolk normalt en af følgende varianter *rekviet* eller *requiet*, som heller ikke er tilladte af Dansk Sprognævn):

variant	Google	RO ²	RO ³
modemet, modemer(ne)	5999	+	–
modemmet, modemmer(ne)	851	+	+
patosen	11	+	–
patossen	0	+	+
hepatitisen	1	+	–
hepatitissen	0	+	+
rekviemet	0	+	–
rekviemmet	0	+	+
rekviet	1	–	–
requiet	15	–	–

I stedet for brug af en implicit præskription vil vi enten foreslå brug af en eksplicit præskription, hvor de ikke mere tilladte former i det mindste nævnes (Ordb.art. 33) eller en stærk proskription, hvor der ganske vist anbefales en form, men den anden ikke forbydes. Med en proskription kan man påvirke sprogbrogen uden først at gøre en stor del af sprogbrogerne til fejlskrivere (Ordb.art. 34):

Ordb.art. (33–34)

modem <et, -met, -mer, -merne, ikke tilladt:
-et, -er, -erne>

modem <et, -met, -mer, -merne, ikke anbefalet, men
meget brugt er: -et, -er, -erne>.

For en sådan eksplicit præskription taler også, at Dansk Sprognævn ikke selv konsekvent anvender deres nye regel om konsonantfordobling efter kort vokal. Ved fleksion af *festival* og for stavemåden *skidderik* er konsonantfordoblingen – på trods af en normal udtale med en kort vokal – slet ikke tilladt. Ved fleksion af *karneval*, *marskal* og *støvgran* og ved

stavning af *luder* er der derimod stadig fri variation (fx *karnevaler/karnevaller* og *luder/ludder*). For *støvgran* kan tilføjes, at denne variation er irrelevant for enhver bruger, da ingen af fleksionsvarianterne for bestemte former bruges, men kun den indefinite form af pluralis og singularis: *støvgran*. Derimod er det ved *optrin* og *leksikon* ikke tilladt at have konsonantfordobling, ved *postbud* og andre bude er det krævet. Her er der i øvrigt ikke tale om en fifty-fifty-fordeling, som Schack (2001) hævder (i hvert fald ikke i internettets tekster, ikke i den gennemførte sproglige survey og i øvrigt næppe heller i de tekster, som Sprognævnet har undersøgt):

variant	Google	RO ²	RO ³
festivalen, festivaler(ne)	15.717	+	+
festivallen, festivaller(ne)	1740	–	–
skiderik	167	+	+
skidderik	10	–	–
karnevalet	279	+	+
karnevallet	237	+	+
marskalen, maskaler(ne)	3	+	+
marskallen, marskaller(ne)	29	+	+
støvgranet	0	+	+
støvgrannet	0	+	+
optrinet, oprinene	132	+	+
optrinnet, oprinnene	131	+	–
leksikonet, leksikoner(ne)	3111	+	+
leksikonnet, leksikonner(ne)	127	–	–
luder	3720	+	+
ludder	378	+	+
postbudet	2550	+	–
postbuddet	82	+	+

Den førhen foreslåede proscription vil også være hensigtsmæssig i tilfælde, hvor en implicit og stærkt præskriptiv ordbog som RETSKRIVNINGSORDBOGEN påvirker sprogbrugen på en sådan måde, at der opfordres til dårlig eller påfaldende unormal sprogbrug. Det sker, når der gives frit valg, hvor sprogbrugen ellers er entydig, dvs. hvor den ene af to ligestillede varianter ikke bruges eller næsten ikke findes i nutidige tekster. Når ordbogsbrugeren således forledes til at vælge frit, får han ikke den nødvendige oplysning og vil muligvis vælge den meget sjældent brugte variant. Det kan have den virkning, at hans hhv. hendes tekst giver indtryk af at være skrevet af en usikker eller dårlig sprogbruger:

variant	Google	RO ²	RO ³	variant	Google	RO ²	RO ³
brintoverilten	21	+	+	brintoveriltet	0	+	+
kulilten	109	+	+	kuliltet	1	+	+
hardwaren	1850	+	+	hardwaret	25	+	+
parabolen	433	+	+	parabolet	0	+	+
i én/en køre	39	+	+	i ét/et køre	0	+	+
transparenten	46	+	+	transparentet	2	+	+

en transparent	547	+	+	et transparent	0	+	+
modulet	7250	+	+	modulen	92	+	+
et søle	98	+	+	en søle	1	+	+
et tidsfordriv	109	+	+	en tidsfordriv	2	+	+
tidsfordrivet	2	+	+	tidsfordriven	0	+	+
et layout	11.100	+	+	en layout	239	+	+
layoutet	2640	+	+	layouten	92	+	+
en lak	111	+	+	et lak	0	+	+
lakken	1540	+	+	lakket	*4	+	+

(*alle andre belæg med *lakket* er med verber som *lakket til, få lakket gulvet*)

Det må dog tilføjes, at man i enkelte af de nævnte tilfælde måske ikke bør antage fri variation, men i stedet homonymi med en tilordning af hver mulighed til hver sit homonym, fx for *layout*, hvor der ved intetkønsbrugen kunne menes resultatet af layoutarbejdet, ved fælleskøn selve processen. Eksemplerne taler dog ikke for en sådan antagelse.

4. Forslag til leksikografisk praksis

Når det drejer sig om deskriptive ordbøger kan forslagene bestå i en henvisning til argumenterne fra begyndelsen af bidraget samt Ordb.art. (5–14), tilsvarende gælder for proskriptive ordbøger med henvisning til Ordb.art. (22–26). Mht. præskriptive ordbøger viser praksis, ikke bare i den nævnte danske retskrivningsordbog, at der foretages en række til- og fravalg, som ikke altid er velbegrundede i relation til hidtidig sprogbrug. Hermed menes, at præskription vil have størst gennemslagskraft, hvis den i højere grad end i foreliggende værker tager hensyn til ordbogsfunktionen sproproduktion. I den udformning, vi har set i ovenstående eksempler fra RETSKRIVNINGSORDBOGEN, foreligger der to alvorlige indvendinger, som begge medfører, at dens værdi som hjælpemiddel ved tekstproduktion er for ringe. I en præskriptiv ordbog, der i en lang række tilfælde giver upræcise oplysninger om frit valg mellem to varianter, får brugeren ikke at vide, at fx *en parabol* svarer til den normale brug, og heller ikke, at intetkøn med *et parabol* er højst usædvanlig. Her ville en proskriptiv fremgangsmåde være mere hjælpsom, idet man kan anbefale en variant uden at forbyde en anden. Det ville derudover også svare bedre til lovens krav om anvendelse af sprogbrugsprincippet.

5. Svar på bidragets titel

En deskriptiv ordbog er en deskriptiv ordbog. Punktum. En præskriptiv ordbog er en præskriptiv ordbog. Punktum. En proskriptiv ordbog er en proskriptiv ordbog. Punktum. Det burde være svar nok. Der kan dog tilføjes følgende:

Enhver **deskriptiv ordbog** påvirker sprogbrugen, når den i forbindelse med tekstproduktion bliver brugt som hjælp i en usikkerhedssituation. Som sådan virker en deskriptiv ordbog sprogkonserverende. Wiegands provokerende tese om en deskriptiv ordbogs præskriptive kraft (Wiegand 1986) bliver hermed ikke bekræftet. Denne tese forudsætter en uklar og forvirrende terminologi, som kun tager højde for det ene hovedaspekt i en leksikografisk relevant definition af de to termer: For deskription kun relationen til den empiriske basis, for præskription kun ordbogsfunktionen. Man kan godt påvise, at en bestemt artikel i en deskriptiv ordbog ikke svarer til sprogbrugen. Men det giver ingen mening at diskutere, ”hvor præskriptiv en bestemt deskriptiv ordbog” er. Der må her skelnes mellem forskellige typer af deskription alt efter arten af empirisk basis. Det kan desuden undersøges, om en deskriptiv ordbog virkelig er deskriptiv i hver enkelt angivelse. Dette forudsætter dog, at man kender ordbogens empiriske basis. Ellers må en kritik bestå i undersøgelsen af en anden empirisk basis og med dette udgangspunkt betvivle den deskriptivtive nøjagtighed hhv. bekræfte denne.

På lignende vis vil også en **præskriptiv ordbog** ikke blot påvirke sprogbrugen, men også i meget høj grad give en beskrivelse svarende til sprogbrugen. Men man kan som bruger aldrig vide, hvornår der foreligger en overensstemmelse og hvornår ikke. En lingvist eller en metaleksikograf kan derfor foretage en sammenligning mellem angivelserne i en præskriptiv ordbog og en deskriptiv undersøgelse. En sådan undersøgelse kan ikke bruges til at afvise en bestemt præskriptiv angivelse, men kan vise, at den svarer eller ikke svarer til hidtidig sprogbrug. Man kan derfor godt tale om graden af deskriptivitet i en præskriptiv ordbog og ved konkrete artikler i en sådan ordbog eller om, ”hvor deskriptiv denne præskriptive ordbog” er. Det svarer til den forelåede skelnen mellem stærkt og svagt præskriptive ordbøger.

For en **proskriptiv ordbog** gælder, at den intenderer at påvirke sprogbrugen, dog sådan, at ordbogens anbefalinger svarer til sprogbrugens tendenser.

6. Litteratur

- Andersen, Henning/Henning Bergenholtz 2001: Brug af surveys til lingvistiske undersøgelser. Om: Erik Jørgen Hansen/Bjarne Hjorth Andersen: *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode*. København: Reitzel 2000. I: *Hermes* 27, 201–209.
- Bergenholtz, Henning 1991: Rechtschreibwörterbuch, bleib bei deinen Leisten! I: *Rechtschreibwörterbücher in der Diskussion*, hrsg. von Gerhard Augst u. Burkhard Schaefer. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 403–417.
- Bergenholtz, Henning 1994: Die empirische Basis zweisprachiger Wörterbücher (mit madagassisch-deutschen Beispielen). I: *Portugiesisch-deutsche Lexikographie: Grundlagen, Makro- und Mikro-*

- struktur, Computerunterstützung, Anwendung*, hrsg. von Udo L. Figge. Tübingen: Niemeyer, 47–63.
- Bergenholtz, Henning 1998a: Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*, red. av Ruth Vatvedt Fjeld og Boye Wangenstein. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 233–246.
- Bergenholtz, Henning 1998b: Variantangivelser i en dansk produktionsordbog ud fra eksempler med fleksionsangivelser i Retskrivningsordbogen. I: *Hermes 21*, 95–119.
- Bergenholtz, Henning 2001a: Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen. I: *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Hrsg. von Andrea Lehr/Matthias Kammerer/Klaus-Peter Konderding/Angelika Storrer/Caja Thimm/Werner Wolski. Berlin/New York: de Gruyter, 499–520.
- Bergenholtz, Henning 2001b: Lexikographische Wörterbücher. Werkstattbericht am Beispiel der Termini Deskription und Präskription. I: *Germanistentreffen. Deutschland – Dänemark – Finnland – Island – Norwegen – Schweden. Dokumentation der Tagungsbeiträge Greifswald 2000*. Bonn: DAAD, 179–195.
- Bergenholtz, Henning 2003: Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov? (under forberedelse)
- Bergenholtz, Henning/Sanne Jensen 2000: Inddragelse af informanter ved ordbogsarbejde. I: *LexicoNordica 7*, 149–166.
- Bungarten, Theo: Das Korpus als empirische Grundlage in der Linguistik und Literaturwissenschaft. I: Henning Bergenholtz og Burkhard Schaefer (Hrsg.): *Empirische Textwissenschaft, Aufbau und Auswertung von Text-Corpora*. Königstein/Ts: Scriptor 1979, 28–51.
- BURKHANOV 1998 = Igor Burkahnov: *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyzszej szkoły Pedagogicznej.
- DANSKORDBOGEN = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime 1999.
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang under medarbejde af Lena Lund, Helle Grønborg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Jette Pedersen: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind.
<http://netordbog.asb.dk> 2002.
- GLÜCK 1993 = Helmut Glück (Hrsg.): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Hansen, Erik 2001: Lovens bogstav. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*, <http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- HARTMANN/JAMES 1998 = R.R.K. Hartmann/Gregory James: *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge.

- HEUPEL 1975 = Carl Heupel: *Taschenwörterbuch der Linguistik*. München: List.
- Hjorth, Ebba 2001: Åben, implicit og skjult normering i ordbogsarbejde. I: *Språk i Norden 2001*. Oslo: Novus, 137–150.
- Jervelund, Anita Ågerup 2001: Postbuddet, publikummet og pyjamassen. Dobbeltskrivning af konsonanter i bøjningsformer. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*, <http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- Kirkness, Alan 1990: Das Fremdwörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Zweiter Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 1168–1178.
- NLO 1997 = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NUDANSK ORDBOG = *Politikens Nudansk Ordbog*. 17. udg. København: Politiken 1999.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*. 28. bind. København: Gyldendal 1981.
- RETSKRIVNINGSORDBOGEN = RO
- RICHARDS 1992 = Jack C. Richards/John Platt/Heidi Platt: *Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics*. Second Edition. Harlow: Longman.
- RO² = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug 1996.
- RO³ = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. København: Aschehoug 2001.
- Schack, Jørgen 2001: Ændringer i opslagsords staveform eller ordform. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*. <http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- SVENSK ORDBOK = *Svensk Ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet*. Stockholm: Esselte Studium 1986.
- TRASK 1993 = Trask, R.L.: *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London/New York: Routledge.
- Urdang, Laurence 2000: [Anm. af] R.R.K. Hartmann and Gregory James. *Dictionary of Lexicography*. I: *International Journal of Lexicography* 13, 35–42.
- Wiegand, Herbert Ernst 1986: Von der Normativität deskriptiver Wörterbücher. Zugleich ein Versuch zur Unterscheidung von Normen und Regeln. I: *Sprachnormen in der Diskussion. Beiträge vorgelegt von Sprachfreunden*. Berlin/New York: de Gruyter, 72–101.
- Wiegand, Herbert Ernst 1996: Über usuelle und nichtusuelle Benennungskontexte in Alltag und Wissenschaft. I: Clemens Knobloch/Burkhard Schaefer (Hrsg.): *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 55–103.